

УДК 343.9
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2025.29>

Н. В. Чіпко

orcid.org/0000-0002-4008-817X

кандидат юридичних наук,

*доцент кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Н. В. Лисяк

orcid.org/0009-0008-3865-8795

*аспірант кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ФОРМИ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ТА ЇХ ДОКАЗОВЕ ЗНАЧЕННЯ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА

У сучасних умовах в Україні з кожним днем напруженішою стає криміногенна ситуація. Дедалі частіше можна чути про нові способи шахрайських дій та все більше осіб стає жертвами даного кримінального правопорушення.

Постановка проблеми. У свою чергу кримінальні правопорушники удосконалюють свою майстерність, вигадують нові схеми та способи шахрайських дій, щоб заволодіти чужим майном. Деякі з шахраїв здійснюють свою діяльність за допомогою Інтернету, соціальних мереж, різноманітних торговельних сайтів, дехто за допомогою дзвінків та психологічного впливу на жертву, дехто ж і далі провадить таку діяльність через папери, договори та інше.

Велике різноманіття методів, способів вчинення вищевказаного виду кримінального правопорушення, зумовлюють і нові методи їх розслідування. Однак, дещо залишається незмінним це роль спеціаліста та експерта при розслідуванні кримінальних правопорушень зазначеної категорії.

Враховуючи, що сучасний світ не стоїть на місці, беручи до уваги велику завантаженість органів досудового розслідування, цінним при розслідуванні новітніх видів шахрайств є допомога спеціаліста, а для побудови доказової бази на досудовому розслідуванні, а в подальшому судовому розгляді – робота експерта.

Оцінка стану літератури. Безліч науковців розглядали шахрайство, як вид кримінального правопорушення, методика його розслідування. Деякі з учених розглядали роль спеціальних знань при розслідуванні даного виду злочинів, такі як: А.С. Амеліна, Г.С. Бідняк, В.А. Журавель, А.А. Коваль, М.В. Салтевський, В.Ю. Шепітько, М.Г. Щербаківський, О.М. Шрамко, В.О. Яремчук.

Однак на сучасному етапі розвитку, відсутні обґрунтовані праці, де досліджено форми використання спеціальних знань, а також доказове значення таких знань при розслідуванні шахрайських кримінальних правопорушень.

Метою даної статті є дослідження особливостей діяльності експерта та спеціаліста при розслідуванні шахрайств, їх роль та доказове значення їхньої діяльності у даному виді кримінального правопорушення.

Виклад основного матеріалу. Використання спеціальних знань у кримінальному провадженні сприяє формуванню судових доказів, процесуальними джерелами яких, на даний час, законодавець визначає висновок експерта (ч. 2 ст. 84 КПК) та висновок спеціаліста у провадженнях про кримінальні проступки (ч. 1 ст. 298-1 КПК).

Однак, у першу чергу слід розуміти, що експерт та спеціаліст є різними процесуальними особами при розслідуваннях кримінальних правопорушень та звісно виконують різні ролі під час досудового розслідування та судового розгляду.

Статтею 69 КПК України передбачено, що експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань [1].

Так, КПК України у ст. 71 визначено, що спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками і може надавати консультації, пояснення, довідки, висновки та інші документи під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок [1].

Спеціаліст може бути залучений для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судо-

вого розгляду, а також для надання висновків з питань, що належать до сфери його знань, під час досудового розслідування кримінальних проступків, у тому числі у випадках, передбачених ч. 3 ст. 214 КПК України (ч. 2 ст. 71 КПК України) [1].

Н. І. Клименко під спеціальними знаннями розуміє професійні знання, навички і вміння у сфері криміналістичних досліджень, інженерної техніки, медицини, мистецтва, необхідні для вирішення питань, що виникають під час розслідування та розгляду в суді матеріалів кримінального провадження [2, с. 57].

Однак, враховуючи вищевказане можна погодитися з твердженням, що експерт повинен мати спеціальні знання у галузі науки, техніки, мистецтва тощо, які необхідні і достатні для того, щоб дати висновок з питань, що виникають під час досудового розслідування і судового розгляду. Спеціальні знання набуваються в процесі навчання і практичної діяльності за певною спеціальністю (фахом) [3, с. 109].

Аналізуючи криміналістичну літературу можна стверджувати, що існують певні основні процесуальні форми застосування спеціальних знань та технічних засобів, наприклад: 1) безпосереднє використання їх слідчим, прокурором (у тому числі криміналістом) і складом суду при виконанні своїх процесуальних функцій збирання, дослідження й оцінки доказів; 2) участь спеціалістів при провадженні слідчих (розшукових) дій; 3) призначення і провадження судових експертиз.

В.В. Бондар додає, що разом із процесуальними формами використання спеціальних знань отримали розвиток й деякі не процесуальні форми, а саме: попередній аналіз ситуації, який здійснюється при проведенні слідчих дій; дослідження, що проводяться при перевірках за криміналістичними обліками; використання спеціальних знань спеціаліста за «старими» нерозкритими справами минулих років та ін. [4, с. 19].

Розглядаючи процесуальні форми використання спеціальних знань, Є. Д. Лук'янчиков звертає увагу, що використання спеціальних знань у процесуальних формах реалізуються шляхом взаємодії слідчих з обізнаними особами, які набувають процесуального статусу спеціаліста або експерта при провадженні слідчих (розшукових) дій. Ця взаємодія виражається в безпосередній практичній, методичній та технічній діяльності не підпорядкованих в адміністративному порядку суб'єктів для вирішення конкретних завдань розслідування. Так, безпосередня практична діяльність полягає в: а) підготовці, організації та проведенні слідчих дій; б) виявленні, закріпленні, вилученні слідів злочину та

інших матеріальних об'єктів, зразків об'єктів для експертного дослідження, а в необхідних випадках – їх огляді та попередньому дослідженні. Методична – складається з розробки і застосування науково-практичних прийомів та методів організації і проведення слідчих дій, виявлення та роботи з об'єктами, які можуть стати доказами у справі. Технічна діяльність полягає у використанні науковотехнічних засобів у процесі проведення слідчих дій, виявленні, закріпленні, вилученні, огляді та дослідженні речових об'єктів [5].

Так, Л. В. Мединська наголошує, що загально визначеними є дві процесуальні форми використання спеціальних знань у кримінально-провадженні – судова експертиза та участь спеціаліста під час проведення процесуальних дій [6, с. 279–280].

О. В. Бишевець, вивчаючи питання використання спеціальних знань у доказуванні у кримінальних провадженнях, робить такі висновки: 1) про необхідність застосування спеціальних знань для оптимізації процесу розслідування йдеться вже давно; 2) спеціальні знання – сукупність науково обґрунтованих відомостей окремого (спеціального) виду, якими володіють обізнані особи (експерти і спеціалісти) у різних галузях науки, техніки, мистецтва й ремесла, і яких відповідно до норм кримінального процесуального законодавства використовують для успішного вирішення завдань кримінального провадження; 3) основним завданням використання спеціальних знань у ході проведення СРД є сприяння слідчому у виявленні, закріпленні та вилученні предметів і документів, яке здійснюється шляхом застосування необхідних технічних засобів і способів; 4) метою застосування спеціальних знань є отримання доказів у кримінальних провадженнях, яке досягається спеціалістом шляхом надання допомоги слідчому в застосуванні експертно-криміналістичних методів і засобів при збиранні, вивченні (дослідженні), перевірці, оцінці та використанні доказів; 5) хоча в науці форми застосування спеціальних знань систематизуються за різноманітними критеріями, наразі єдиного наукового підходу до їх класифікації немає [7, с. 192].

Щодо процесуальних форм використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень вищезгаданої категорії, то слід вказати, що вони мають свої особливості, враховуючи специфіку злочинів та механізмів їх вчинення.

У криміналістичному баченні, при розслідуванні шахрайств, ці форми можна поділити на кілька основних напрямків:

1. Експертні дослідження:

– фінансово-економічна експертиза – передбачає аналіз фінансових документів, бухгалтер-

ських звітів, а також матеріалів, що стосуються фінансової діяльності компаній або осіб. Наприклад, при розслідуванні шахрайства з кредитами експерт аналізує кредитні заявки, банківські виписки та контракти. Експерт виявляє, що деякі документи були підроблені – наприклад, довідки про доходи, що свідчить про шахрайські дії при отриманні кредитів;

– комп'ютерна експертиза – виконується при розслідуванні шахрайств, пов'язаних із використанням інформаційних технологій, таких як онлайн – шахрайства. Наприклад, у кримінальних провадженнях про фітінг-атаки експерт проводить огляд електронних пристроїв підозрюваного, виявляє збережені дані про фальшиві веб-сайти та електронні листи, що підтверджують здійснення шахрайських операцій;

– техніко-криміналістична експертиза документів – включає дослідження документів для виявлення підробок або фальсифікацій. Наприклад, у вилучених документах знайдена підроблена угода. Експерт з документознавства проводить аналіз шрифтів, водяних знаків і матеріалів, використаних в документах, і підтверджує, що документ є підробленим, що може стати вирішальним доказом у кримінальному провадженні;

– психологічна експертиза – включає аналіз поведінки осіб, які були винуватцями шахрайства, або тих, хто зазнав шахрайства. Наприклад, при розслідуванні шахрайства з кредитними картками експерт-психолог оцінює свідків для визначення їхньої стресової реакції під час свідчення, що може допомогти в оцінці їхньої діяльності;

– технічна експертиза – досліджуються технічні засоби (комп'ютери, мобільні телефони), які могли бути використані для здійснення шахрайства. Наприклад, у кримінальних провадженнях про крадіжку особистих даних експерт проводить аналіз телефону підозрюваного, виявляє встановлені програми для збору персональної інформації, що підтверджує причетність до вчиненого правопорушення.

2. Криміналістичні дослідження:

– аналіз доказів – використання криміналістичних методів для збору, фіксації та аналізу доказів, які можуть включати документи, електронні сліди та інші матеріали, що свідчать про зміст шахрайських дій;

– використання технологій обробки даних – залучення спеціальних програм (datamining), що стосується фінансових операцій та транзакцій.

3. Тактичні прийоми збору доказів:

– проведення допитів – використання технік допиту для отримання показів від свідків, постраждалих осіб та підозрюваних, при цьому важливо застосування психологічних методів

для досягнення найбільш об'єктивних результатів;

– спостереження і контроль – здійснення оперативного спостереження за підозрюваними, збір інформації про їх діяльність та можливі зловживання, а також запис відомостей з відео та аудіо систем.

4. Моделювання злочинних схем:

– аналіз схем шахрайства – створення моделей злочинних дій на основі зібраних даних, що допомагає у розумінні механізмів вчинення правопорушень та виявленні зв'язків між учасниками.

5. Психологічний аналіз:

– психологічна оцінка поведінки – дослідження мотивів та методів, які використовують шахраї, для розуміння їхніх цілей та методів вчинення правопорушень.

6. Аналіз ризиків та вразливостей:

– оцінка фінансових систем – запровадження заходів для виявлення вразливостей у фінансових установах та системах, що можуть бути експлуатовані шахраями.

7. Навчання та консультації:

– залучення спеціалістів – проведення семінарів та тренінгів для правоохоронців щодо нових трендів у шахрайстві та методах їх виявлення.

Вищевказані процесуальні форми та криміналістичні методи дозволяють не лише ефективно збирати та аналізувати докази у кримінальних провадженнях, а й суттєво підвищують шанси на успішне розслідування кримінальних правопорушень досліджуваної категорії. Вони сприяють формуванню цілісного уявлення про суть злочинних дій та прийняттю обґрунтованих рішень під час кримінального провадження.

Так, спеціальні знання на сучасному етапі розслідування шахрайств включають різні галузі знань, такі як право, економіка, інформаційні технології, психологія та криміналістика. Знання стандартів бухгалтерського обліку й методів внутрішнього контролю допомагає виявити фінансові аномалії і підроблені документи, а застосування методів аналізу фінансових звітів дозволяє виявити ознаки шахрайства, такі як незвичні транзакції, що не відповідають бізнес-моделі. Знання основ безпеки інформаційних систем і методів захисту від шахрайства в онлайн-середовищі включає в себе вивчення шкідливого програмного забезпечення, фітінгу та інших методів, які використовують злочинці. Цифрова криміналістика містить у собі навички збору та збереження цифрових доказів (дані з комп'ютерів, мобільних телефонів, баз даних). Знання психологічних аспектів поведінки людини дозволяє виявити методи, якими користуються шахраї для маніпулювання своїми жертвами (переконання, тиск або страх), або

психологічні прийоми для отримання від останніх конфіденційної інформації.

Пропонуємо поділити форми застосування спеціальних знань при розслідуванні шахрайств за певними принципами:

1. За етапом кримінального процесу:

- дослідження на стадії досудового розслідування;
- застосування спеціальних знань під час проведення судових експертиз;
- використання спеціальних знань під час судового провадження.

2. За об'єктом дослідження:

- дослідження матеріальних об'єктів (знаряддя злочину, документи);
- аналіз інформації (показання свідків, експертні висновки).

3. За напрямками спеціальних знань:

- фінансові та економічні експертизи (аналіз фінансових документів, розкриття схем шахрайства);
- технічні експертизи (дослідження електронних засобів, програмного забезпечення, Інтернет-ресурсів);
- психологічні експертизи (аналіз мотивації учасників кримінального правопорушення, виявлення психологічних аспектів шахрайства).

4. За видом доказів:

- матеріальні докази (документи, що підтверджують шахрайські операції);
- електронні докази (дані з комп'ютерів, електронних поштових скриньок, мобільних телефонів);
- свідчення учасників (показання жертв шахрайства, свідків).

5. За методами дослідження:

- аналіз і слідчий експеримент (дослідження механізму шахрайства);
- статистичні методи (вивчення тенденцій злочинності у даній сфері);
- соціологічні методи (проведення опитувань, вивчення суспільної свідомості щодо шахрайства).

Щодо доказового значення, то слід зазначити, що аналізуючи положення чинного КПК України, можна стверджувати, що висновок спеціаліста, у порівнянні від висновку експерта, не визнається джерелом доказів у провадженнях щодо злочинів.

На думку Г. Авдєєвої це створює необґрунтовані додаткові проблеми під час збирання доказів з використанням спеціальних знань, а саме: подвійне однакове дослідження, збільшення процесуальних витрат та термінів розслідування. В умовах війни, зазначає авторка, коли багато судових експертів набули статусу біженців або внутрішньо переміщених осіб, перейшли до армії або територіальної оборони, зайнялися волонтер-

ською діяльністю або виїхали за межі свого населеного пункту і не мають можливості виконувати свої професійні обов'язки, рівень навантаження судових експертів, які продовжили працювати, і терміни проведення експертиз збільшилися [8, с. 307–309].

Постанова колегії суддів Третьої судової палати ККС ВС від 07.11.2024 у справі № 344/8350/22 (провадження № 51-1808км24) розкриває питання належності висновку спеціаліста при розслідуванні та судовому розгляді злочинів. Так, суд виснував, що із системного аналізу норм статей 84, 298-1 КПК випливає, що висновок спеціаліста у розумінні абз. 2 ч. 1 ст. 298-1 КПК не є доказом у кримінальному провадженні щодо злочинів, а відтак не може підтверджувати чи спростовувати обставини, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні щодо злочинів, передбачених ч. 1 ст. 91 КПК.

Отже, висновок спеціаліста може бути взятий до уваги, як під час досудового розслідування, так і під час судового розгляду, як доказ, лише при розслідуванні ч. 1 ст. 190 КК України, тобто проступків.

Таким чином, можна стверджувати, що висновок експерта та висновок спеціаліста у криміналістичній практиці мають різні характеристики та призначення.

Так, висновок експерта ґрунтується на спеціальних знаннях у певній галузі (судова медицина, судова психіатрія, трасологія і т.д.). У свою чергу, це офіційний документ, який використовується у суді, як доказ винуватості чи навпаки обвинуваченої особи. Експерт повинен бути акредитований і мати відповідні сертифікати. Висновок експерта містить обґрунтовані висновки, що базуються на аналізі конкретних доказів, матеріалах кримінального провадження. Такий висновок обов'язково виконується у відповідності до норм законодавства, він може бути предметом перевірки та оскарження.

Висновок спеціаліста зазвичай формується фахівцем, який має знання у вузькій області, також спеціаліст не завжди є експертом у юридичному сенсі. Такий висновок може використовуватися для допомоги в розслідуванні, проте не має такої юридичної сили, як висновок експерта. Також не є формалізованим документом і може не вимагати такої ж процедури перевірки, як експертний висновок.

Отже, оскільки сучасні технології та нові методи шахрайства вимагають при розслідуванні кримінальних правопорушень адаптації до змінюваних умов, тому досудове розслідування даного виду злочину засновується на інтеграції спеціальних знань з різних галузей науки. У свою чергу такі дії дозволяють максимально ефективно боротися з цими кримі-

нальними правопорушеннями та забезпечують правосуддя.

Щодо криміналістичного бачення процесуальних форм використання спеціальних знань при розслідуванні шахрайства визначено, що таких форм існує сім, їх можна поділити за певними принципами.

Беручи до уваги норми КПК України та висновки Верховного Суду, то слід зазначити, що висновок спеціаліста не має доказового значення при розслідуванні злочинів, однак при розслідуванні ч. 1 ст. 190 КК України (проступок), даний документ може слугувати не лише джерелом певної інформації, а й набуває статусу доказу у кримінальному провадженні. Хоча для надання цих двох документів особа має мати певні знання у певній галузі, однак не обов'язково така особа повинна бути експертом.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // Верховна Рада України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

2. Клименко Н. І. Зміни в правовому регулюванні судово-експертної діяльності. Криміналістичний вісник. 2005. № 1. С. 56–60.

3. Кримінальний процес: підручник / За заг. ред. В.В. Коваленка, Л.Д. Удалової, Д.П. Письменного – К.: Центр учбової літератури», 2013. 544 с.

4. Бондар В.В. Проблеми теорії і практики використання спеціальних криміналістичних знань в розслідуванні крадіжок з проникненням в житло. Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Академія адвокатури України, Київ, 2008. 214 с.

5. Лук'янчиков Є.Д. Форми взаємодії в процесі використання спеціальних знань. URL: https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/6285/1/9_Lukyanchikov.pdf.

6. Мединська Л. В. Використання спеціальних знань у кримінальному провадженні України. Прикарпатський юридичний вісник. 2014. Вип. 2 (5). С. 278–286.

7. Бишевец О. В. Використання спеціальних знань у доказуванні в кримінальних провадженнях. Вісник кримінального судочинства. 2015. № 2. С. 187–193.

8. Авдєєва Г. Проблеми нормативно-правового регулювання діяльності спеціаліста при розслідуванні правопорушень в умовах воєнного стану. Актуальні питання вдосконалення судово-експертної та правоохоронної діяльності: збірник матеріалів засідання № 2 постійно діючої Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 24 червня 2022 р.). Кропивницький: ТОВ «Центрально-Українське видавництво», 2022. С. 307–309.

Анотація

Чіпко Н. В., Лисяк Н. В. Форми використання спеціальних знань та їх доказове значення на сучасному етапі розслідування шахрайства. – Стаття.

Аналізуючи криміногенну ситуацію в Україні у нинішній період, можна стверджувати, що кримі-

нальні правопорушення, а особливо такі як – шахрайство, значно зросли у порівнянні з минулими роками. Велике різноманіття методів, способів вчинення вищевказаного виду кримінального правопорушення, зумовлюють і нові методи їх розслідування.

Враховуючи, що сучасний світ не стоїть на місці, беручи до уваги велику завантаженість органів досудового розслідування, цінним при розслідуванні новітніх видів шахрайств є допомога спеціаліста, а для побудови доказової бази на досудовому розслідуванні, в подальшому судовому розгляді – робота експерта. Тому задля успішного, повного та швидкого розслідування шахрайських кримінальних правопорушень важливого значення набувають спеціальні знання.

Спеціальні знання на сучасному етапі розслідування шахрайств включають різні галузі знань. Стаття присвячена аналізу форм та доказового значення використання спеціальних знань та їх важливості при розслідуванні сучасних видів шахрайства, оскільки застосування спеціальних знань у такому випадку є критично важливим для виявлення, документування та доведення злочинних дій.

Беручи до уваги різноманітність застосування форм спеціальних знань, з метою кращої організації їх використання у практиці розслідування кримінальних правопорушень досліджуваної категорії, у статті запропоновано певні принципи поділу форм та доказового значення спеціальних знань.

Окрім того, враховуючи норми чинного законодавства, беручи до уваги висновки Верховного Суду у статті було проаналізовано можливість використання висновку спеціаліста при розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері шахрайства. При проведенні аналізу встановлено, що висновок експерта та висновок спеціаліста у криміналістичній практиці мають різні характеристики та призначення, встановлено та окреслено відмінності між ними.

Ключові слова: спеціаліст, експерт, висновок, досудове розслідування, судовий розгляд, шахрайство.

Summary

Chipko N. V., Lysiak N. V. Forms of use of specialised knowledge and its evidential value at the current stage of fraud investigation. – Article.

Analysing the current crime situation in Ukraine, it can be argued that criminal offences, especially fraud, have increased significantly compared to previous years. The wide variety of methods and ways of committing the above type of criminal offence also leads to new methods of their investigation.

Given that the modern world does not stand still, taking into account the heavy workload of pre-trial investigation bodies, the assistance of a specialist is valuable in investigating the latest types of fraud, and the work of an expert is essential for building an evidence base during the pre-trial investigation and subsequent court proceedings. Therefore, specialised knowledge is essential for the successful, complete and prompt investigation of fraudulent criminal offences.

Specialised knowledge at the current stage of fraud investigation includes various branches of knowledge. The article analyses the forms and evidentiary value of the use of special knowledge and its importance in the investigation of modern types of fraud, since the use of special knowledge in this case is critical for detecting, documenting and proving criminal acts.

Given the diversity of application of the forms of special knowledge, with a view to better organizing their use in the practice of investigating criminal offences of

the category under study, the article proposes certain principles of division of the forms and evidentiary value of special knowledge.

In addition, taking into account the provisions of current legislation and the conclusions of the Supreme Court, the article analyses the possibility of using a specialist's opinion in the investigation of criminal

offences in the field of fraud. The analysis shows that the expert's opinion and the specialist's opinion in criminalistics practice have different characteristics and purposes, and the differences between them are identified and outlined.

Key words: specialist, expert, conclusion, pre-trial investigation, trial, fraud.